

دانشگاه معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

گروه مدرسی معارف اسلامی

گرایش مبانی نظری اسلام

عنوان :

"قلمرو عقل و قلب در شناخت حق تعالی از دیدگاه ملاصدرا"

استاد راهنما :

حجه الاسلام والمسلمین دکتر بهرام دلیر

استاد مشاور :

حجه الاسلام والمسلمین دکتر محمد ابراهیمی راد

نگارش :

وحیدرضا کریم نژاد

۱۳۹۲

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و ... از پایان نامه برای دانشگاه

معارف اسلامی محفوظ است. نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تقديم

تقديم به ساحت قدسى حضرت وليعصر ، صاحب الزمان (عجل الله تعالى فرجه

الشريف) وياران گمنام آن حضرت.

تشکر

از خداوند متعال سپاسگزارم که توفیق به نگارش در آوردن تحقیقی با این عنوان مهم و کاربردی را به بنده ناچیز خود داد . و تشکر و سپاس خود را تقدیم می نمایم به اساتید گران قدر که در تدوین تحقیق ، شاگرد خود را یاری رساندند ، و همچنین از همسر گرامی و دختر عزیزم که در تدوین این پایان نامه مرا یاری کردند.

چکیده:

عقل و قلب به مثابه دو نمونه از ابزارهای شناخت خداوند متعال، جایگاه رفیعی بین فلاسفه و عرفا دارند. برخی قائل به تعطیل عقل اند و برخی برای شناخت عقلی ارزشی قائل نیستند و فقط به معرفت قلبی و شهودی بسنده می کنند. ملاصدرا هم به معرفت عقلی اهمیت می دهد و آن را ممکن می داند و هم به معرفت قلبی و شهودی. ایشان هرچند معرفت حقیقی را معرفت قلبی می داند ولی معرفت عقلی را به عنوان مقدمه، لازم می داند و کسانی که به برهان یقینی اهمیت نمی دهند را سرزنش می کند.

ملاصدرا برای معرفت عقلی خداوند، مانع و محدودیتی قائل نیست، مگر کنه ذات خداوند متعال. و در اکثر آثار خود به معرفت عقلی خداوند پرداخته است. البته حدّ و مرز معرفت عقلی، ذهن است و عقل از دایره ذهن که با مفهوم و ماهیت سروکار دارد نمی تواند بیرون رود و به عبارت دیگر شناخت عقلی خداوند، شناخت مفهومی و ذهنی است، نه مصداقی و خارجی. بنابراین در معرفت عقلی به وجود خارجی خداوند دسترسی نخواهیم داشت.

ملاصدرا برای معرفت قلبی نیز حدّ و مرزی قائل نیست، الاّ کنه ذات خداوند که قابل شناسایی نیست. البته انسان با قلب خود می تواند خداوند را بشناسد و به او نزدیک شود تا جایی که غیر از او نبیند بلکه خود و شهود قلبی خود را هم نبیند. از نظر ملاصدرا هر دو معرفت عقلی و قلبی دارای دارای مراتب و درجاتی است که هر انسانی به اندازه توان و ظرفیت وجودی خود می تواند به آن برسد. البته امکان خطا و به بی راهه رفتن وجود دارد که رعایت تقوا و زهد و اطاعتِ خداوند و رعایت میزان منطقی برای مصون ماندن از اشتباه، ضروری است.

کلید واژگان: قلمرو، عقل، قلب، شناخت، حق تعالی، ملاصدرا

فهرست مطالب

۱	پیش گفتار.....
۴	۱. فصل اول: کلیات و مفاهیم.....
۴	۱-۱ کلیات.....
۴	۱-۱-۱ بیان مساله.....
۴	۱-۱-۲ پرسش اصلی.....
۴	۱-۱-۳ پرسش های فرعی.....
۴	۱-۱-۴ فرضیه ها.....
۵	۱-۱-۵ اهداف تحقیق اهمیت موضوع و دلیل انتخاب آن.....
۵	۱-۱-۶ پیشینه و تاریخچه تحقیق.....
۵	۱-۱-۷ روش تحقیق و قلمرو آن.....
۶	۲-۱ مفاهیم.....
۶	۱-۲-۱ عقل.....
۶	۱-۲-۱-۱ عقل در لغت؛.....
۶	۱-۲-۱-۲ عقل در اصطلاح غیر فلسفی؛.....
۶	۱-۲-۱-۲-۱ عقل غریزی.....
۶	۱-۲-۱-۲-۲ عقل در اصطلاح متکلمان.....
۶	۱-۲-۱-۲-۳ عقل در اصطلاح علم اخلاق.....
۷	۱-۲-۱-۲-۴ عقل در اصطلاح عرف.....
۷	۱-۲-۱-۳ عقل در اصطلاح فلسفی؛.....
۷	۱-۲-۱-۴ عقل استدلال گر یا ابزاری.....
۷	۱-۲-۲ قلب.....

- ۱-۲-۲-۱ قلب در لغت ۷
- ۱-۲-۲-۱ قلب در اصطلاح ۸
- ۱-۲-۲-۱ قلب در اصطلاح عرفا ۸
- ۱-۲-۲-۱ قلب در اصطلاح ملاصدرا ۸
- ۱-۲-۳ عقل و قلب در آیات و روایات ۹
- ۱-۳-۲ عقل در قرآن ۹
- ۱-۲-۳ عقل در روایات ۹
- ۱-۳-۲ قلب در قرآن ۱۲
- ۱-۳-۲ قلب در روایات ۱۳
- ۱-۲-۴ جمع بندی نهایی بحث عقل و قلب ۱۴
- ۱-۲-۵ چستی شناخت ۱۶
- ۱-۲-۵ شناخت در لغت ۱۹
- ۱-۲-۵ شناخت در اصطلاح ۱۶
۲. فصل دوم: شناخت عقلی و قلبی و ارتباط این دو با هم از دیدگاه ملاصدرا ۲۰
- ۱-۲ شناخت عقلی از دیدگاه ملاصدرا ۲۰
- ۱-۱-۲ انواع ادراک و شناخت ۲۰
- ۱-۲ دیدگاه ملاصدرا ۲۴
- ۲-۲ شناخت قلبی از دیدگاه ملاصدرا ۲۶
- ۱-۲-۲ شهود در اصطلاح ۲۶
- ۱-۱-۲-۲ علم حضوری ۲۶
- ۱-۱-۲-۲ علم شیء نسبت به ذات خویش ۲۶
- ۱-۱-۲-۲ علم علت حقیقی نسبت به معلول خود ۲۸

- ۲۹.....۳-۱-۱-۲-۲ علم فانی در مغنی فیه.....
- ۳۱.....۳-۲ رابطه شناخت عقلی و شناخت قلبی از دیدگاه ملاصدرا.....
- ۳۲.....۱-۳-۲ رابطه فلسفه با عرفان.....
- ۳۲.....۲-۳-۲ رابطه عرفان با فلسفه.....
- ۳۳.....۳-۳-۲ اشتراکات علم حصولی و علم حضوری.....
- ۳۴.....۴-۳-۲ تفاوت های علم حصولی و علم حضوری.....
- ۳۵.....۵-۳-۲ رابطه علم حصولی و حضوری.....
- ۳۵.....۶-۳-۲ دیدگاه ملاصدرا.....
- ۳۸.....۳ فصل سوم: شناخت عقلی خداوند و قلمرو آن از دیدگاه ملاصدرا.....
- ۳۸.....مقدمه : راه های بشر به خداشناسی.....
- ۴۰.....۱-۳ شناخت عقلی خداوند از دیدگاه ملاصدرا.....
- ۴۰.....۱-۱-۳ سفرهای سلوک عقلی از دیدگاه ملاصدرا.....
- ۴۲.....۲-۱-۳ منشأ اختلاف و شناخت ها.....
- ۴۴.....۲-۳ براهین شناخت عقلی خدا از دیدگاه ملاصدرا.....
- ۴۴.....۱-۲-۳ براهین با واسطه.....
- ۴۵.....۱-۱-۲-۳ برهان امکان و وجوب.....
- ۴۶.....۲-۱-۲-۳ استدلال به واسطه احوال جسم و عوارض آن.....
- ۴۷.....۳-۱-۲-۳ تقریر برهان حرکت صدرایی.....
- ۴۸.....۴-۱-۲-۳ دلالت از حیث جهت.....
- ۴۸.....۵-۱-۲-۳ دلالت از حیث محرک فاعلی.....
- ۴۸.....۶-۱-۲-۳ دلالت از حیث محرک غائی.....
- ۴۸.....۲-۲-۳ براهین بی واسطه.....

- ۴۸..... ۱-۲-۲-۳ برهان صدیقین
- ۴۸..... ۱-۱-۲-۲-۳ صدیقین در لغت
- ۴۹..... ۲-۱-۲-۲-۳ صدیقین در اصطلاح
- ۵۰..... ۲-۲-۲-۳ برهان صدیقین ابن سینا
- ۵۱..... ۳-۲-۲-۳ برهان صدیقین ملاصدرا
- ۵۲..... ۴-۲-۲-۳ برهان صدیقین علامه طباطبائی
- ۵۴..... ۳-۳ مراتب شناخت عقلی خداوند از دیدگاه ملاصدرا
- ۵۴..... ۱-۳-۳ شناخت ذات
- ۶۵..... ۲-۳-۳ شناخت صفات
- ۵۸..... ۳-۳-۳ شناخت افعال
- ۵۹..... ۴-۳-۳ ادراک بسیط حق تعالی
- ۶۰..... ۵-۳-۳ خطای عقل در شناخت خداوند
- ۶۲..... ۴-۳ قلمرو شناخت عقلی خداوند از دیدگاه ملاصدرا
- ۶۵..... ۵-۳ رابطه تفکر و شناخت عقلی خداوند از دیدگاه ملاصدرا
- ۶۷..... ۱-۵-۳ امکان تعقل حقایق اشیاء
- ۸۳..... ۴.فصل چهارم: شناخت قلبی خداوند و قلمرو آن از دیدگاه ملاصدرا
- ۷۰..... ۱-۴ شناخت قلبی خداوند از دیدگاه ملاصدرا
- ۷۰..... ۱-۱-۴ مراتب انسان ها در معرفت خدا
- ۷۰..... ۱-۱-۱-۴ مرتبه اول؛ منافقان
- ۷۰..... ۲-۱-۱-۴ مرتبه دوم؛ مسلمانان
- ۷۰..... ۳-۱-۱-۴ مرتبه سوم؛ مقربان
- ۷۱..... ۴-۱-۱-۴ مرتبه چهارم؛ صدیقان

- ۷۲..... ۲-۱-۴ انواع رؤیت خداوند
- ۷۵..... ۲-۴ مراتب شناخت قلبی خداوند از دیدگاه ملا صدرا
- ۷۶..... ۱-۲-۴ شناخت فطری خداوند از دیدگاه ملا صدرا
- ۷۶..... ۱-۱-۲-۴ فطرت در لغت
- ۷۶..... ۲-۱-۲-۴ فطرت در اصطلاح
- ۷۷..... ۳-۱-۲-۴ دیدگاه ملا صدرا
- ۸۰..... ۲-۲-۴ فتوح عرفانی از دیدگاه ملا صدرا
- ۸۰..... ۱-۲-۲-۴ فتح قریب
- ۸۱..... ۲-۲-۲-۴ فتح مبین
- ۸۱..... ۳-۲-۲-۴ فتح مطلق
- ۸۳..... ۳-۲-۴ انواع مکاشفه از دیدگاه صدرالدین شیرازی
- ۸۳..... ۱-۳-۲-۴ کشف در لغت
- ۸۳..... ۲-۳-۲-۴ کشف در اصطلاح
- ۸۳..... ۳-۳-۲-۴ کشف صوری
- ۸۶..... ۴-۳-۲-۴ کشف معنوی
- ۸۶..... ۵-۳-۲-۴ درجات مکاشفه
- ۸۷..... ۱-۵-۳-۲-۴ مکاشفه لحظه ای
- ۸۷..... ۲-۵-۳-۲-۴ مکاشفه دائمی
- ۸۷..... ۳-۵-۳-۲-۴ مکاشفه عینی
- ۸۷..... ۴-۲-۴ درجات مشاهده
- ۸۸..... ۵-۲-۴ درجات معاینه
- ۸۹..... ۶-۲-۴ درجات فناء

- ۹۰.....۷-۲-۴ مراتب و مراحل معرفت شهودی از نگاه استاد جوادی آملی.....
- ۹۱.....۸-۲-۴ مراتب شناخت قلبی و حضور قلب در معبود از منظر امام خمینی.....
- ۹۱.....۱-۸-۲-۴ حضور قلب در تجلیات افعالی.....
- ۹۲.....۲-۸-۲-۴ حضور قلب در تجلیات اسمائی و صفاتی.....
- ۹۲.....۳-۸-۲-۴ حضور قلب در تجلیات ذاتی.....
- ۹۲.....۹-۲-۴ امکان خطای قلب از دیدگاه ملاصدرا.....
- ۹۴.....۱-۹-۲-۴ راه حل تشخیص خطا در شناخت قلبی و شهودی.....
- ۹۴.....۱-۱-۹-۲-۴ ارجاع شهود مشوب به شهود معصوم.....
- ۹۴.....۲-۱-۹-۲-۴ ارجاع به براهین یقینی عقلی.....
- ۹۴.....۳-۴ قلمرو شناخت قلبی خداوند از دیدگاه ملاصدرا.....
- ۹۹.....۴-۴ رابطه مراحل سیر و سلوک با شناخت قلبی خداوند از دیدگاه ملاصدرا.....
- ۹۹.....۱-۴-۴ اسفار اربعه از دیدگاه فیض کاشانی.....
- ۹۹.....۱-۱-۴-۴ السیر الی الله:.....
- ۹۹.....۲-۱-۴-۴ السیر فی الله:.....
- ۹۹.....۳-۱-۴-۴ [بدون اسم]:.....
- ۹۹.....۴-۱-۴-۴ السیر بالله عن الله :.....
- ۱۰۰.....۲-۴-۴ مراتب تجلی حق تعالی.....
- ۱۰۲.....۳-۴-۴ مراتب سیر و سلوک از نگاه ملاصدرا.....
- ۱۰۲.....۱-۳-۴-۴ مرتبه اول: تقوا.....
- ۱۰۳.....۲-۳-۴-۴ مرتبه دوم: رضا.....
- ۱۰۵.....۳-۳-۴-۴ مرتبه سوم: تفویض.....
- ۱۰۵.....۴-۳-۴-۴ مرتبه چهارم: تسلیم.....

۱۰۶ ۴-۳-۵ مرتبه پنجم : وحدت

۱۰۹ نتیجه گیری

۱۱۰ فهرست منابع

۱۱۸ نمایه ها

پیش گفتار

حقیقت جویی ، میلی فطری در انسان است که در سرشت و نهاد و اعماق وجود او ریشه دارد و غفلت از آن ، غفلت از پاره ای از وجود انسان است . انسانیت و کمال انسانی انسان ، این اقتضا را دارد تا به جست و جوی حقایق و شناخت آن ها بپردازد و اگر در این کار کوتاهی کند ، در واقع به انسانیت او لطمه خورده است و تا حد حیوانیت و پایین تر سقوط خواهد کرد.

در چهار چوب نگرش دینی ، هم ایمان به خدا ، به شناخت ، وابستگی تام دارد ، هم عمل به دستورهای دینی متفرع بر شناخت بوده و هم به دست آوردن کمالات معنوی و ارزش های اخلاقی در گرو شناخت است . پس ایمان به خدا و عمل صالح که شرط های لازم برای دست یابی به سعادت اخروی از دیدگاه اسلام و ادیان آسمانی است نیز بر شناخت و آگاهی مبتنی است . تحقق ایمان در نفس انسان ، بر شناخت متعلق ایمان متوقف است . در این میان ، همه شناخت ها برای بشر در یک مرتبه نیستند .

قطعاً اگر حقیقتی در جهان وجود داشته باشد که شناخت آن با کمال بشر و سعادت جاوید او در ارتباط باشد و غفلت از آنها موجب خسران و زیان ابدی شود ، بشر افزون بر حقیقت طلبی ، به حکم کمال خواهی به چنین حقیقتی تشنه تر است . عالی ترین معرفتی که به انسان و زندگی او معنا می دهد ، او را با هویت واقعی اش آشنا می سازد و مسیر درست زندگی را برای رسیدن به سعادت جاودانه ، پیش روی وی می نهد ، همان شناخت خداوند است . از این رو می بینیم که انبیای الهی بر این مسأله تأکید بسیار داشته و آن را محور و اساس دعوت خویش قرار داده اند. قرآن کریم نیز هدف از آفرینش را معرفت خدا می داند .

البته ریشه شناخت خدا به گونه ای فطری در تمام انسان ها وجود دارد اما این به تنهایی کافی نیست انسان باید قدر چنین گوهری را بداند و آن را با مجاهدت و تلاش پی گیر خود در صحنه عمل صیقل دهد و از هر گونه پیرایه و شائبه ای مصون بدارد. تبیین نظری شناخت عقلی و قلبی خداوند سهم بسزایی در معرفت انسان به خدا و ایمان و عمل او دارد . معرفت عمیق به خداوند در گرو معرفت صحیح عقلی و قلبی اوست . کسی که قبل از گام برداشتن در مسیر سلوک الهی ، به معارف بلند عقلی و قلبی و شهودی مسلح شود نتیجه و عاقبت خوبی در این راه خواهد داشت و زودتر به مقصد می رسد .

تجربه ثابت کرده است که کسانی که به مقامات عالی قرب الهی رسیده اند، از راه شناخت عقلی و قلبی عبور کرده اند. و آن‌ها بودند که توانستند از خطرهای مسیر گذر کنند و برای دیگران هم دستگیر و راهنمای خوبی باشند. ملاصدرا که خود، صدر متألهین و فلاسفه اسلامی است تأثیر زیادی در تبیین شناخت عقلی و قلبی خدا دارد و او همان کسی است که عقل را با قلب و فلسفه را با عرفان گره زد. ملاصدرا در تمام آثار خود به شناخت عقلی و قلبی خداوند به صورت اجمال و تفصیل پرداخته است و این تحقیق به اندازه توان خود، در تبیین و تقریر دیدگاه ملاصدرا در معرفت عقلی و قلبی حق تعالی و قلمرو و جایگاه آن و مراتب و درجات آن می پردازد.

١. « کلیات و مفاهیم »

١-١ کلیات

١-٢ مفاهیم

۱-۱ کلیات

۱-۱-۱ بیان مساله

مهمترین مبحث از مباحث اعتقادی شناخت خداوند متعال است. در این باره نظرات مختلفی وجود دارد. در واقع هر صاحب نظری در هر مذهب و تفکری به این بحث پرداخته است. که می توان گفت، بهترین نظرات را اندیشمندان و فلاسفه اسلامی، با استعانت از آموزه های اسلام، داده اند. مبحث خداشناسی از مباحث مهم اعتقادی و دینی است، که در بین عقل (از نظر عقلی و منطقی و از نگاه فلاسفه) و قلب (شهود و عرفان - و به نوعی از نگاه عرفا)، سهم به سزایی را ایفا می کند.

تعیین حدود و قلمرو عقل و قلب در شناخت خداوند امری است لازم که باعث گشایی در حوزه نظری و عملی خواهد شد و علاوه بر این پاسخی به ایده کسانی خواهد بود که در معرفت دینی، بخصوص شناخت خدا، راه عقل را می بندند و قائل به تعطیلی عقل در حوزه فلسفی می شوند و عقل را در شناخت خدا ناتوان می دانند. مانند؛ اخباریون در درون دین و برخی فلاسفه غرب، در برون دین از آنجا که فلسفه ملاصدرا به روز شده فلسفه اسلامی است.

در این تحقیق برآنیم که اثبات کنیم که از دیدگاه ایشان امکان شناخت خدا از طریق عقل و قلب وجود دارد. و این شناخت دارای حدّ و مرز و قلمرویی است. و خط قرمزی دارد که باید از آن پرهیز کرد. و البته شناخت خدا دارای مراتب است. و اختلاف در شناخت وجود دارد که در این تحقیق به آن ها خواهیم پرداخت.

۱-۱-۲ پرسش اصلی

۱- قلمرو عقل و قلب در شناخت حق تعالی از دیدگاه ملاصدرا چیست؟

۱-۱-۳ پرسش های فرعی

۱- شناخت عقلی و قلبی و ارتباط این دو با هم از دیدگاه ملاصدرا چیست؟

۲- شناخت عقلی خداوند و قلمرو آن از دیدگاه ملاصدرا چیست؟

۳- شناخت قلبی خداوند و قلمرو آن از دیدگاه ملاصدرا چیست؟

۱-۱-۴ فرضیه ها

۱. شناخت عقلی و قلبی خداوند از دیدگاه ملاصدرا دارای قلمرو و حدّ و مرز است.